

Περίληψη Εκδήλωσης

ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΔΟΣΙΑΣ: ΕΥΘΥΝΗ & ΓΝΩΣΗ

Γ.Α.ΣΙΒΡΙΔΗΣ

I.

Ακούμε ότι μέσα στο σύγχρονο γραφειοκρατικό περιβάλλον υπάρχει η ευθύνη του κανενός, και ότι χάνεται η λογοδοσία, είτε μιλούμε για κρατική γραφειοκρατία είτε μιλούμε για firms (π.χ. οι CEO των επενδυτικών τραπεζών). Όμως η ίδια η γραφειοκρατία, η καταγραφή δηλαδή των πράξεων μιας διοικητικής ομάδας, είτε πολιτείας είτε επιχείρησης φτειάχθηκε από την εμφάνιση των πρώτων μορφών κοινωνικής οργάνωσης ακριβώς για να δημιουργεί τις προϋποθέσεις του ελέγχου των πράξεων αυτών. Γιατί λοιπόν αποτελεί πρόβλημα σήμερα; Για να το αντιληφθούμε αυτό, οφείλουμε να αναλύσουμε την ίδια την έννοια της λογοδοσίας. Και εφόσον κάθε κοινωνική οργάνωση αποτελείται από πρόσωπα, θα ξεκινήσω την εξέταση μου από την λογοδοσία σε προσωπικό επίπεδο και σε διαπροσωπικό, και μετά θα περάσω στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο και εκείνο του πολιτικού. Θα φωτίσω την έννοια από διάφορες πλευρές και θα δείξω μάλιστα τις ψευδείς μορφές της.

II.

II.1. Από την πανάρχαια χρήση αυτής της σημασίας που σχετίζεται με την ευθύνη και τον έλεγχο¹, καταλαβαίνουμε ότι η έννοια της λογοδοσίας δεν είναι καινούργια, αλλά υπάρχει από την αυγή του πολιτισμού και σχετίζεται με τον κοινωνικό βίο του ανθρώπου και το δίκαιο. Θα την συναντήσουμε σε όλες τις μορφές κοινωνίας, από τις πιο άπλες ως τις πιο σύνθετες, από τις λιγότερο μέχρι τις περισσότερο πολιτισμένες.

II.2. Η λογοδοσία μαρτυρείται στο κυβερνητικό και εμπορικό σύστημα του αρχαίου κόσμου όπως του αρχαίου Ισραήλ, της Βαβυλώνας, της Ελλάδας, και της Ρώμης. Αν αφήσουμε την Ιστορία και σκεφτούμε απλώς λογικά, πλάθοντας την εικόνα που κρύβεται πίσω από την έννοια της λογοδοσίας ή του απολογισμού, θα δούμε ότι συμπλέκεται με την εξέλιξη της γλώσσας (και των αριθμών, που επίσης αποτελούν μία γλώσσα). Όταν δίδω λογαριασμό ή κάνω έναν απολογισμό, χρειάζεται να αναπτύξω την ικανότητα της περιγραφής, της επιχειρηματολογίας και του υπολογισμού άρα την γλώσσα. Δηλαδή, προτού να χρησιμοποιήσω την γλώσσα για να σχηματίσω μίαν αναπαράσταση του τι θέλω να πράξω στο μέλλον, την σχηματίζω για να κατανοήσω τι έπραξα στο παρελθόν. Η λογοδοσία λοιπόν σχετίζεται με τη γνώση. Τι θεμελιώνει όμως την έννοια της λογοδοσίας; Η έννοια της ευθύνης – είτε όταν ζητώ από κάποιον να μου δώσει λογαριασμό, είτε όταν τον δίδω εγώ.

II.2. Αν από γνωσιολογική άποψη έχουμε μία γνώση για κάτι, από ηθική άποψη έχουμε μίαν ευθύνη για κάτι. Όπως η γνώση, έτσι και η ευθύνη, συνδέουν εμένα με

τον έξω κόσμο και ταυτόχρονα με κάνουν να αντιληφθώ την θέση του εαυτού μου μέσα σε αυτόν και να προσανατολίσω τις μελλοντικές πράξεις μου. Θα έλεγα, ότι όταν έχω αποφασίσει να κάνω κάτι, έχω επιλέξει την ευθύνη για αυτό και τη γνώση τουⁱⁱ. Από την στιγμή που ο εγκέφαλός μου έχει μια δομή που ονομάζουμε *μνήμη*, ό,τι έχω πράξει και γνωρίσει με προσανατολίζει να αναγνωρίσω την κάθε ερχόμενη εμπειρία και κάνει δυνατές τις νέες πράξεις μου. Λογοδοτώ στον εαυτό μου σημαίνει βλέπω τι έπραξα για να δω τι θα πράξω. Η χρονική *απόσταση* μάλιστα που μου δίδει η λογοδοσία από το αντικείμενο της κρίσης μου, κάνει την κρίση μου πιο impartial (αντικειμενική).

II.4. Η προσωπική έννοια της ευθύνης λοιπόν, θεμελιώνει την διαπροσωπική. Μία χαρακτηριστική περίπτωση είναι εκείνη στην οποία επιλέγω κάποιον να φέρει εις πέρας μίαν εργασία. Αφού φέρω την ευθύνη για την εργασία, χρειάζομαι την γνώση αυτής της εργασίας, την οποία πρέπει να μου μεταφέρει εκείνος στον οποίο την αναθέτω. Η δική μου ευθύνη και γνώση του συνόλου έργου, στηρίζεται στην ευθύνη και γνώση των μερών του από κάθε άλλον. Δηλαδή πρέπει να λογοδοτήσει σε εμένα, να μου δώσει έναν απολογισμό του τι κάνει. Σε ένα περιβάλλον καταμερισμού εργασίας, υπάρχει καταμερισμός της ευθύνης και της γνώσηςⁱⁱⁱ. Όπως και στην περίπτωση μιας προσωπικής επιλογής, επειδή ξέρω ποιος κάνει τι, μπορώ να ελέγξω το σύνολο της εργασίας.

III.

III.1. Κατά τον παραπάνω τρόπο αρθρώνεται λογικά και μία διοίκηση. Ο υπάλληλος δίδει απολογισμό στον ανώτερό του μέχρι τον υπουργό που με τη σειρά του δίδει στον κυβερνήτη.

Ο κυβερνήτης σε ποιον δίδει λογαριασμό;

Ποιο είναι το αντικείμενο της συνείδησης του κυβερνήτη;

Στην περίπτωση της προσωπικής επιλογής το αντικείμενο της συνείδησής μου είναι ο εαυτός μου. Ή καλύτερα: το αγαθό που θέλω για τον εαυτό μου. Ακόμη καλύτερα: το αγαθό. Όλοι οι άνθρωποι ακόμη και αν κάνουν κακό, στοχεύουν το αγαθό. Δεν υπάρχει άνθρωπος που να θέλει το κακό^{iv}, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορεί να γίνει κακός, να κάνει δηλαδή κακό στους άλλους. Γιατί αν κάποιος στόχευε το κακό θα σήμαινε ότι θα ήθελε να εξαφανισθεί από την γη. Επομένως το αγαθό είναι ένα πρότερο (a priori) κάθε συνείδησης και δράσης, ενώ το κακό δεν έχει οντότητα, είναι ένα γεγονός (συμβεβηκός). Στην περίπτωση λοιπόν του κυβερνήτη, αναλογικά, η συνείδηση του, θα μπορούσαμε να πούμε, είναι το αγαθό των κυβερνωμένων. Πώς μπορεί όμως να γνωρίζει ποιο είναι το αγαθό των κυβερνωμένων; Ενώ μπορώ να ξέρω ποιο είναι το δικό μου αγαθό δεν μπορώ να γνωρίζω ποιο είναι το αγαθό των άλλων. Το ότι ο άνθρωπος ενδιαφέρεται πρωτίστως για το δικό του αγαθό και των κοντινών του ανθρώπων οφείλεται ακριβώς στο γεγονός ότι μπορεί να το ξέρει. Θα πει κάποιος: δεν μπορεί κάποιος να μάθει ποιο είναι το αγαθό του άλλου; Είναι σαν να ρωτούσαμε κάποιον «ποια είναι η ιδανική γυναίκα για σένα;» η σωστή απάντηση είναι «όταν ερωτηθώ κάποια και προκόψω μαζί της, θα μάθεις και συ και εγώ». Δηλαδή το αγαθό του καθενός μας είναι μια εμπειρική γνώση, φαίνεται στην πράξη, μέσα από τις *συγκεκριμένες* επιλογές μας. Γι' αυτό τον λόγο, το αγαθό του άλλου

μπορούμε να το υποψιαστούμε μόνον, και μόνον αν μοιραζόμαστε κοινές εμπειρίες, συγκρίνοντας αυτές με τις δικές μας επιλογές. Έτσι, ακόμη και αν μία κυβέρνηση απέστειλε ένα έγγραφο που να έλεγε «πείτε μας ποιο είναι το αγαθό σας» πάλι δεν θα είχε την γνώση του αγαθού των υπηκόων της. Η σχέση των κυβερνώντων με τους κυβερνωμένους δεν μπορεί να είναι παρά μια αφηρημένη, απρόσωπη σχέση.

III.2. Αν είναι να απαντήσω στο ερώτημα «ποιο είναι το αντικείμενο της συνείδησης του κυβερνήτη;» θα έλεγα να μην παρεμβαίνει στα έκαστα αγαθά των κυβερνωμένων και να φροντίζει να μην ενοχλεί το ένα το άλλο, αυτό δηλαδή που ονομάζουμε *δίκαιο*. Γιατί, όταν θέλει κανείς να κάνει καλό σε ανθρώπους που δεν γνωρίζει, το πιθανότερο είναι να τους κάνει κακό. Εδώ ακριβώς εγγίζουμε την έννοια της «κλειστής κοινωνίας» κατά Popper. «Κλειστή» κοινωνία είναι η εφαρμογή μιας *ιδεώδους* κοινωνίας, ενός δημιουργήματος του νου όπως ακριβώς είναι οι ουτοπίες των φιλοσόφων όπου η γνώση του αγαθού των κυβερνωμένων είναι ένα πεπερασμένο δεδομένο, ένα απλό «input» σε έναν υπολογισμό, καθώς βρίσκεται μέσα στο νου του σχεδιαστή-φιλοσόφου. Τα άτομα είναι πανομοιότυπα και κυνηγούν το ίδιο αγαθό, εκείνο που θέτει ο σχεδιαστής ώστε να μπορεί να κάνει τους υπολογισμούς του.

III.3. Οι Γερμανοί Ιδεαλιστές και Ρομαντικοί προσπαθώντας να δώσουν ζωή στις ορθολογικές ουτοπίες χρησιμοποίησαν την έννοια της «κοινότητας», εννοώντας μία κοινωνική μορφή όπου τα μέλη της ευρίσκονται μέσα σε μια διονυσιακή μέθεξη, μία θεία συνουσία, *σαν ένα σώμα*, αποδίδοντας έτσι *υπόσταση* στην πολιτεία ως άνθρωπο *έν μεγάλω* του Πλάτωνα^{vi}. Πίσω λοιπόν από την «κλειστή» κοινωνία υπάρχει ένας *ορθολογικός μυστικισμός*^{vii}, που δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια *contradictio in terminis*, ένα *oxymoron*. Και αυτό γιατί Μυστικό είναι κάτι το προσωπικό, ένα βίωμα που δεν μπορώ να φέρω στη γλώσσα, και γι' αυτό ακριβώς είναι μυστικό, (όπως είναι εν τέλει το ίδιο το δικό μου αγαθό στην απώτερη μορφή του) ενώ η Λογική από την άλλη, αφορά ό, τι μπορώ να φέρω σε μία γλώσσα, είναι ένα μέσο για να επικοινωνήσω με τους άλλους ανθρώπους επειδή *ακριβώς είναι διαφορετικοί από εμένα*.

III.4. Η «κλειστή» κοινωνία είναι έτσι καταστροφική για το κοινωνείν το ίδιο, αφού μέσα στον ομοιογενή χαρακτήρα της καταστρέφει όλες τις διαβαθμίσεις του, από το ίδιο το ανθρώπινο πρόσωπο και τις εγγύς του σχέσεις μέχρι και τις πιο απόμακρες του. Πίσω από το όποιο «συλλογικό συναίσθημα» βρίσκεται το απογυμνωμένο άτομο, έρμαιο στον κάθε επίδοξο εξουσιαστή.

III.5. Ενώ η καθημερινή μας κοινωνία δεν είναι ποτέ «κλειστή» επειδή αποτελείται από ανθρώπινα πρόσωπα που συναντούν άλλα ανθρώπινα πρόσωπα, όπως είμαστε σεις και εγώ, η «κλειστή» κοινωνία είναι ένας μόνιμος πειρασμός για τον χώρο λήψης αποφάσεων. Η εύκολη λύση είναι πάντοτε να κάνεις ένα σχέδιο λαμβάνοντας ως δοθέν το αγαθό των κυβερνωμένων, προγραμματίζοντας τη ζωή αυτών και λέγοντας «έτσι πρέπει να ζείτε». Αυτός ο ηθικισμός που κρύβεται πίσω από την «κλειστή» κοινωνία είναι που αναγνωρίζει το κακό ως κάτι υπαρκτό, που απειλεί την «αγαθή» κοινωνία και που μονίμως επιβουλεύεται την ύπαρξή της. Πράγματι, το κακό αυτό υπάρχει, μόνο που δεν είναι ένα μεταφυσικό κακό αλλά η ίδια η φύση της κοινωνικής

πραγματικότητας ως απροσδιόριστο σύμπλεγμα ατομικών δράσεων και του πραγματικού εν γένει που ζημιώνει τον ιδεαλισμό της «κλειστής» κοινωνίας.

IV.

IV.1. Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, οφείλουμε να αντικρούσουμε την άποψη που ήταν της μόδας κατά το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αι. (και ακόμη είναι!) ότι η λογοδοσία των κυβερνώντων είναι η ανταπόκριση της κυβέρνησης στις ανάγκες των κυβερνωμένων. Υποστηρίχθηκε τόσο στην Ευρώπη από τους οπαδούς του «χαρισματικού ηγέτη»^{viii} όσο και στις Η.Π.Α. από τους «progressives»^{ix}, και κοινό χαρακτηριστικό είναι η ενίσχυση της κεντρικής κυβέρνησης, δηλαδή της εκτελεστικής εξουσίας. Θα μπορούσα να κατανοήσω την ενίσχυση της κεντρικής κυβέρνησης σε μία κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, όπου έτσι και αλλιώς το ζητούμενο είναι η επιβίωση της Πολιτείας και το αγαθό των κυβερνωμένων γίνεται κοινό αφού συρρικνούνται στην απλή επιβίωση, αλλά υπό κανονικές συνθήκες αποτελεί δυνατότητα σχηματισμού μιας «κλειστής» κοινωνίας (ή η «κλειστή» κοινωνία κατά την *πρακτική* της εφαρμογή είναι μια συνεχής κατάσταση εκτάκτου ανάγκης: η ουτοπία πρέπει να εξοντώσει την κάθε «εντοπία», η «καθολική» Ιδέα, το «καθ'έκαστον» πράγμα). Και αποτελεί μια τέτοια απειλή μόνον και μόνον επειδή ακριβώς *σήμερα* υπάρχουν πράγματι τα *τεχνικά μέσα* για την κυβέρνηση «να κάνει καλό στους πολίτες της», δηλαδή να φθάσει η επιρροή της στο πιο προσωπικό μέρος της ανθρώπινης ζωής^x. Όσο και να κατηγορούμε διάσημους σύγχρονους τυράννους, αυτοί οι τυράννοι βρήκαν έτοιμα τα μέσα και την ηθική αναγνώριση για να ξεδιπλώσουν την τυραννία τους από τους λεγόμενους «ανθρωπιστές»: ένα κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα, ένα πλήρες φορολογικό σύστημα, έναν εθνικό στρατό, ένα σύνταγμα που βάζει το «δημόσιο συμφέρον» πάνω από το ιδιωτικό κτλ^{xi}.

IV.2. Έτσι λοιπόν λέμε: Η λογοδοσία των κυβερνώντων προς τους κυβερνωμένους δεν μπορεί να αφορά σε μη-περιγράψιμα πράγματα όπως είναι «η ανταπόκριση στις ανάγκες» ή «η ικανοποίηση του αγαθού» των δευτέρων. Δεν μπορεί παρά να αφορά *σ'ό, τι μπορεί να περιγραφεί*, και κατά το δυνατόν, *να μετρηθεί*. Η λογοδοσία δεν εμπεριέχει αξιολογική κρίση, είναι το *υλικό* της κρίσης.

IV.3. Η ανάγκη μιας λογοδοσίας του άρχοντα στον λαό είναι *τυπική* προϋπόθεση κάθε κοινωνικής οργάνωσης. Και αυτό, όχι λόγω κάποιας μεταφυσικής υποχρέωσης αλλά για λόγους ισχύος: αν εγώ, ο άρχων δεν *δείξω* στον λαό τι έχω κάνει, κάποιος άλλος θα κερδίσει την εύνοια του λαού και θα με εκθρονίσει. Μνημεία, νομοθετήματα μέχρι και τελετές, είναι εκφραστικοί τρόποι –σήματα– με τους οποίους ο άρχων λογοδοτούσε στον λαό. Ο Ιούλιος Καίσαρ διασχίζοντας τον Ρουβικώνα και σύροντας από πίσω του τον ηττημένο αντίπαλο του Vercingetorix παρέκαμπτε την Σύγκλητο και λογοδοτούσε απευθείας στον λαό, θέτοντας εαυτόν ως εν δυνάμει μονάρχη. Πράγματι, όπως με την γλώσσα μπορώ να πω ψέμματα έτσι και η λογοδοσία μπορεί να γίνει μέσο εντυπωσιασμού και δημαγωγίας. Γνωρίζουμε καλά τις μαζικές φανφάρες των ολοκληρωτικών καθεστώτων, ή ακόμη την προπαγάνδα κομμάτων εξουσίας στις εκλογές που δεικνύει «τι προσέφεραν στον τόπο». Αρκεί να θυμηθούμε τα «μεγάλα έργα» της «εκσυγχρονιστικής» περιόδου. Δεν γνωρίζουμε τίποτε για το πώς χρηματοδοτήθηκαν και πώς παράχθηκαν.

IV.4. Όπως και όταν κάποιος πει ψέμματα, δεν αργεί να αποκαλυφθή, η κεκοσμημένη, ασαφής ή ψευδής λογοδοσία είναι ένα αδύναμο σημείο του κυβερνήτη πάνω στο οποίο μπορεί να βασιστή όποιος θέλει να τον αποσταθεροποιήσει ή να τον εκβιάσει: πολιτικός αντίπαλος, δημοσιογράφος ή μεγαλοεπιχειρηματίας. Αντίθετα, η καθαρή λογοδοσία, η απλή και ακριβής δηλαδή περιγραφή, η εικόνα που θέτει την κάθε πράξη της κυβέρνησης ελέγξιμη αφαιρεί οποιαδήποτε δυνατότητα από τον οποιοδήποτε να βάλει εναντίον της. Όπως λέμε: «a clear conscience laughs at false accusations» ελληνιστί, «καθαρός ουρανός αστραπές δεν φοβάται».

V.

V.1. Η λογοδοσία θα λέγαμε είναι μια φωτογραφία των πεπραγμένων του κυβερνήτη, και μέσα στην ψυχρότητά της είναι εκείνη που καλλιεργεί την *εμπιστοσύνη* και τον *σεβασμό* των κυβερνωμένων στον κυβερνήτη, επειδή ακριβώς δεικνύει την εμπιστοσύνη και τον σεβασμό του κυβερνήτη στους κυβερνωμένους. Όπως ακριβώς δεν έχει νόημα η γνώση και η κρίση αν πρώτα δεν *πιστέψω* στην ύπαρξη του αντικείμενου κόσμου, έτσι και δεν μπορώ να έρθω σε οποιαδήποτε κοινωνική επαφή με τον άλλο, προσωπική ή απρόσωπη, αν δεν τον εμπιστευτώ. Ελλείπει αυτής, η κοινωνία διαλύεται εις εξ ων συνετέθη: στον πόλεμο όλων εναντίων όλων.

V.2. Είδαμε στη διαπροσωπική έννοια της ευθύνης ότι η δική μου σύνολος ευθύνη απαρτίζεται από τις επιμέρους ευθύνες. Έτσι η λογοδοσία του διοικητικού μηχανισμού στον κυβερνήτη είναι η ίδια η λογοδοσία του κυβερνήτη στους κυβερνωμένους. Η γραφειοκρατία, μπορούμε να πούμε, ότι σχηματιζόμενη ως οργάνωση και εκλογίκευση των κοινωνικών πράξεων (καθώς αποτελεί μέσο τους), αποτελεί συνάμα, το γνωστικό περιεχόμενο της λογοδοσίας του κυβερνήτη. Όταν όμως χάνονται οι επιμέρους ευθύνες μέσα σε αυτήν, παύει και η λογοδοσία του κυβερνήτη. Κάθε μέρος του μηχανισμού αποκτά αυτονομία και γίνεται *imperium in imperio* (κράτος εν κράτη). Επειδή ακριβώς δεν είναι πράγματι ανεξάρτητα αλλά αποτελούν μέρος του αυτού διοικητικού μηχανισμού, εξυπηρετώντας τα δικά τους συμφέροντα εις βάρος των υπολοίπων, καλλιεργούν την αδικία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα προβλήματα των μεγάλων αυτοκρατοριών οι οποίες προϋπέθεταν ορθολογική διοίκηση. Εν γένει, μία αυτοκρατορία παρακμάζει από τη στιγμή που ο κυβερνήτης παύει να έχει την διάθεση να ελέγξει την γραφειοκρατία, η οποία, παρά την ορθολογική δομή που έχει, γίνεται έρμαιο διάφορων ομάδων. Τότε η ίδια η ορθολογική δομή της διοίκησης γίνεται τυραννία για τους κυβερνωμένους, αφού από μέσο διοίκησης αυτών γίνεται μέσο εκμετάλλευσής αυτών και συχνά, εκβιασμού του ίδιου του κυβερνήτη. Όταν αναπτύχθηκε η γραφειοκρατία στην Δύση και παρουσίασε παρόμοια προβλήματα, ποια ήταν η λύση που δόθηκε; Η εφεύρεση του «συλλογικού συναισθήματος» (Έθνος-κράτος) και η ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας στο πρόσωπο μάλιστα ενός «χαρισματικού ηγέτη» που θα έδιδε η μαζική δημοκρατία. Όμως το συναίσθημα είναι πάντοτε *ατομικό* και ο ηγέτης δεν έχει σχέση κτήσης με το κράτος όπως συμβαίνει στην περίπτωση μιας οικογενειακής επιχείρησης ή μιας δυναστείας κατακτητών, ώστε να είναι προδιαγεγραμμένη η υπευθυνότητά του (που και πάλι, ιστορικά, δεν είναι κατά απόλυτο τρόπο, υπάρχουν και ανεύθυνα παιδιά)· ούτε επίσης μπορεί κανείς να βασιστή στην ηθική κρίση του ηγέτη. Έτσι, στις σύγχρονες δημοκρατίες, το αποτέλεσμα ήταν η διόγκωση του

προβλήματος, φθάνοντας μάλιστα μέχρι την απόδοση ευθυνών στους ίδιους τους κυβερνωμένους. Το leitmotiv της λύσης των προβλημάτων της κρατικής διαχείρισης σήμερα είναι ο μεγαλύτερος έλεγχος των κυβερνωμένων. Η αποθέωση δηλαδή της κυβερνητικής ανευθυνότητας! –και της «κλειστής» κοινωνίας... Και αυτό γιατί το αίτιο του προβλήματος δεν ήταν η ορθολογική δομή του μηχανισμού ή ο διαμερισμός των οφφικίων, αλλά η έλλειψη *θεσμών* που θα φρόντιζαν για την λογοδοσία του κυβερνητικού μηχανισμού *ανεξαρτήτως* της όποιας διάθεσης ή ηθικής κράσης του κυβερνήτη να την απαιτήσει. Αν η ορθολογική οργάνωση γίνεται βλαβερή για την ανθρώπινη ελευθερία όταν χάσει την επαφή της με την πραγματική ζωή, όταν δηλαδή από μέσο γίνει αυτοσκοπός ως κεντρικός σχεδιασμός, οι θεσμοί είναι εκείνοι που μπορούν να οριοθετήσουν εν νέου τη θέση της.

V.3. Θεσμοί είναι το σύνολο των κανόνων που σχηματίζουν το παιχνίδι της διακυβέρνησης. Το ονομάζω «παιχνίδι» επειδή λαμβάνω τον άνθρωπο όχι ως ένα προγραμματισμένο ρομπότ, πράγμα που θα σήμαινε ότι θα έπρεπε να αποδεχθώ μια κοινή μεταφυσική αρχή που τον κάνει έτσι, αλλά ως ένα όν που φέρεται από ατομικά πάθη (*passions* ή *interests*). Οι κανόνες είναι εκείνοι που προσδίδουν λογική και νόημα στην δράση του, όπως και σε ένα παιχνίδι επιζητώντας την ικανοποίηση του πάθους της νίκης προσαρμοζόμεστε στους κανόνες και μαθαίνουμε το παιχνίδι. Οι κανόνες του κυβερνητικού παιχνιδιού είναι εκείνοι που το συντηρούν και το προφυλάσσουν από τη διάλυση. Εκείνος που επιζητεί την ικανοποίηση του πάθους του παραβαίνοντας τους κανόνες του παιχνιδιού, διαλύοντας το ίδιο το παιχνίδι χάνει *εν τέλει* και την ικανοποίηση που στοχεύει. Φωτίζω κατά αυτή την έννοια τον κανόνα για να δείξω γιατί όταν ένας κανόνας λέει «μην πράξεις αυτό» δεν ρωτάς αν θα το κάνεις ή όχι, απλά δεν το πράττεις, γιατί αν το πράξεις, χάνεις^{xiii}.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ⁱ Η λέξη «λογοδοτώ» εμφανίζεται στην ελληνική γλώσσα το 1884. Εν τούτοις η σημασία της είναι αρχαιότερη. Το ρήμα «εὐθύνω» σημαίνει «κάνω κάτι ευθύ», «διοικώ» και «ακούω ή καλῶ κάποιον σε λογοδοσία», ενώ «εὐθυντήρ» και «εὐθυνος» είναι εκείνος που διορθώνει ή τιμωρεί. Το ουσιαστικό «ἐλεγχος» σημαίνει «ντροπή», «ατιμία» στον ΟΜΗΡΟ, (Οδύσσεια φ, 329) άλλα και «επιχείρημα για αναίρεση ισχυρισμού» στον ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ (Ρητ. 3.9.8.), «ανάκριση», «δοκιμασία», «έρευνα» στον ΗΡΟΔΟΤΟ (2.23.), «απόδειξη». Στον Οικονομικό του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ συναντούμε την φράση «λόγον διδόναι καὶ λαμβάνειν». Στα λατινικά το «λογαριάζω» είναι *accountare*, που προέρχεται από το *computare* (υπολογίζω), που με την σειρά του προκύπτει από το *putare* (νομίζω, υποθέτω). Έτσι εμφανίζεται από την λατινική, η λέξη «accountability» (λογοδοσία) στην Νορμανδική Αγγλία του 13^{ου} αι. Αυτό δεν σημαίνει ότι λείπει ως σημασία από την αρχαία αγγλική: η λέξη *insiht* (→*insight*) σημαίνει «διήγηση», «λογαριασμός», «επιχείρημα», η λέξη *intinga*, «υπόθεση», «λόγος μιας δράσης», «κατάλληλη ευκαιρία», η λέξη *riht* (→ *right*), «ορθός», «ευθύς», «σωστός», «σύμφωνος με τους κανόνες», «δίκαιος», ενώ *riht ágielðan* σημαίνει «δίδω λογαριασμό», «πληρώνω δίκαια ανταπόδοση», «τιμωρούμαι» : «Þú scyle ryht ágielðan» («thou shalt pay just retribution»).

ⁱⁱ Είναι ο Søren KIERKEGAARD εκείνος που δεικνύει τον ηθικό χαρακτήρα της ευθύνης μέσα από τον χαρακτήρα της απόφασης για μια επιλογή που συστήνει την ίδια την προσωπικότητα του ανθρώπου. Η ηθική απόφαση είναι η στιγμή που περνά από τον αισθητικό (ή «μουσικό») βίο στον ηθικό. Στην πρώτη περίπτωση ακολουθώ τις φευγαλέες εντυπώσεις, ζω στο «έξω». Στην δεύτερη, σχηματίζω ένα μέλλον και ένα παρελθόν για το οποίο είμαι υπεύθυνος εγώ. Η φράση «είτε-είτε» μάλιστα είναι μια ειρωνεία του Kierkegaard στο αντικειμενικό-ιδεαλιστικό σύστημα του (εχθρού της «ανοιχτής» κοινωνίας κατά POPPER) G.F.W. HEGEL, σύμφωνα με το οποίο, ούτε λίγο, ούτε πολύ, η ζωή είναι προαποφασισμένη από το έργο του Geist (απολύτου Πνεύματος) που στον MARX θα πάρει τη μορφή της «Ιστορικής δυναμικής».

Με δικά μου λόγια: Η ευθύνη για κάτι, αφορά, πριν από το «κάτι», εμάς τους ίδιους, δεικνύει την θέση μας. Θα πάρω το αρκετά γνωστό ηθικό πρόβλημα της επιλογής: κάποιος πρέπει να διαλέξει ανάμεσα σε δύο επιλογές όπου η μία συγκρούεται με την άλλη. Πχ ανάμεσα στην γυναίκα της ζωής του και την αφιέρωση του στην επιστήμη ή ένας ιερωμένος ανάμεσα στην πατρίδα του και την θρησκεία κτλ. Ποια είναι η σωστή επιλογή; Πέρα από την τραγωδία, η απάντηση είναι ότι δεν μπορούμε εμείς απέξω, να πούμε ποια είναι η σωστή επιλογή. Γιατί είναι η απόφαση του ίδιου που προσδίδει την ηθική σημασία στην επιλογή. Γιατί απλούστατα δεν μπορεί να του πει κανείς ποια είναι η καλύτερη. Όποια επιλογή και να κάνει θα έχει και ευτυχία και δυστυχία. Όμως, εκείνη που εγκατέλειψε θα βαρύνει πάνω σε αυτή που προτίμησε. Άρα εκείνο που εγκαταλείπει προσδίδει αξία σε αυτό που προτίμησε. Και εκείνο που προτίμησε είναι εκείνο που μπορεί να γνωρίσει καλύτερα.

Εξηγούμαι με ένα άλλο παράδειγμα:

Ας πούμε ότι έχω στα χέρια μου ένα εκατομμύριο €, δικά μου, και όχι κάποια σοσιαλδημοκρατική αγαθοεργία εξ Ευρώπης. Έρχεται κάποιος και λέει σε μένα: «επένδυσέ τα στο χρηματιστήριο, και θα τα διπλασιάσεις, σ'το εγγυώμαι.» Απαντώ: «αν μου το εγγυάσαι, σε περίπτωση που τα χάσω, θα μου τα δώσεις πίσω;» Η ακόμη καλύτερα: «Θα δώσεις σε εμένα δύο εκατομμύρια €, αν δεν τα κερδίσω;» Φυσικά, ο άλλος απαντά αρνητικά —δεν αναλαμβάνει την ευθύνη. Έτσι λοιπόν αποφασίζω εγώ ένας αρχιτέκτων να τα χρησιμοποιήσω κτίζοντας μια οικοδομή. Δεν ξέρω επίσης αν αυτή η επένδυση θα μου δώσει κέρδος ή πόσο κέρδος θα μου δώσει. Όμως είναι μια εργασία που ξέρω να κάνω, ενώ αντίθετα αγνοώ πλήρως τα παιχνίδια του χρηματιστηρίου. Αυτό σημαίνει ότι για ό, τι φέρει σ' εμένα το πραγματικό θα είμαι ικανός να γνωρίσω το γιατί, δηλαδή να το ελέγξω. Επιλέγοντας, έχω επιλέξει μια θέση ως προς το πραγματικό, έχω σχηματίσει μια λογική σχέση προς τον κόσμο, ο κόσμος έχει για εμένα μια σημασία. Βλέπουμε λοιπόν ότι επιλέγοντας κάτι, επιλέγω την ευθύνη για αυτό και τη γνώση αυτού. Η επιλογή δεν είναι μια τυφλή παρόρμηση, ένα απεγνωσμένο και ηρωικό «άλμα στο σκοτάδι»ⁱⁱⁱ, είναι κάποια παρελθούσα γνώση (πχ ότι ξέρω να κτίζω) αποθηκευμένη στη μνήμη που με κάνει να αναγνωρίσω εκείνο που τελικά επιλέγω. Πώς είναι δυνατόν άλλωστε να έχω έλξη προς το αντικείμενο που επιλέγω, αν δεν μπορώ να το αναγνωρίσω ως τέτοιο; Όταν επιλέγω κάτι έχω σχηματίσει ήδη μια εικόνα στη φαντασία

μου. Ακόμη και αν δεν είμαι συνειδητός αυτής της γνώσης, η επιλογή μου θα μου δείξει ότι αυτή υφίστατο μες στην συνείδηση μου. Όταν ψωνίζω κάτι, δεν κάνω καμία ανάλυση πριν το κάνω, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι δεν έχω κάποιον λόγο που πήρα την συγκεκριμένη απόφαση. Είτε αποφασίσω το Α, είτε το Β, άπαξ απεφάσισα, το πραγματικό γεγονός που ακολουθεί την απόφασή μου, μπορεί να γίνει εικόνα και ως κατάσταση πραγμάτων, να γίνει αντικείμενο κρίσης. Αυτή ακριβώς η συνέχεια της συνείδησης ή αλλιώς η μνήμη είναι εκείνη που με κάνει ικανό να ελέγξω και τα αποτελέσματα της επιλογής μου, να λογοδοτήσω δηλαδή στον εαυτό μου, όχι για να τον ενοχοποιήσω, αλλά για να ευθύνω, να διορθώσω την επιλογή μου, να την προσαρμόσω καλύτερα στην περιβάλλουσα πραγματικότητα που ανοίγεται σ'εμένα. Η ευθύνη βασίζεται πάνω στην μνήμη. Ανεύθυνος είναι εκείνος που δεν έχει ικανή μνήμη. Γι' αυτό και δεν εμπιστευόμαστε ευμετάβλητους ανθρώπους.

ⁱⁱⁱ Για τον καταμερισμό της γνώσης βλ. F.A. von HAYEK, *The Meaning of Competition in Society in Individualism & Economic Order*.

^{iv} Είναι η ιδέα του ΣΩΚΡΑΤΗ, αλλά και νεοπλατωνικών όπως ο (Ψευδο) ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ ο οποίος ορίζοντας το κακό ως κάτι που δεν έχει όντοτητα, αντικρούει τον μανιχαϊσμό μέσα στην ορθόδοξη χριστιανική θεολογία. Επάνω στην Σωκρατική αντίληψη βασίζεται η ηθική φιλοσοφία, που προσπαθεί να ορίσει «τι είναι το αγαθό». Όπως κ'αν έχει, εγώ εδώ χρησιμοποιώ την σχέση γνώσης και αγαθού, από την πλευρά της θεωρίας της δράσης: «κάθε άνθρωπος, δρώντας, στοχεύει σε ένα πλεονέκτημα» λέει ο Ludwig von MISES στο βιβλίο του *Human Action* ενώ ο William HAZLITT σε ένα νεανικό του πόνημα με τίτλο *The Principles of Human Action* και βασισμένος στον HUME, θεωρεί ότι η φιλαυτία είναι πρόσωπο συναίσθημα καθώς δεν ακολουθούμε το δικό μας καλό επειδή είναι δικό μας αλλά επειδή είναι καλό, και μπορούμε να έχουμε μία πολύ πιο καθαρή εικόνα του από το καλό των άλλων. Έτσι δικαιολογεί και την άποψη του HUME ότι η συμπάθεια είναι ανάλογη της φαντασίας, όταν προβάλλουμε στον άλλο κάποιο δικό μας πάθημα.

^v Αναφέρομαι στον Ιδεαλισμό του J.G. FICHTE και του G.F.W. HEGEL και τον Πολιτικό Ρομαντισμό του J.G. von HERDER.

^{vi} Πολιτεία, βιβλ. Δ', κεφ. XI

^{vii} Βλ. και Karl POPPER, *The Open Society & Its Enemies*, pp. 270-71.

^{viii} Η μορφή του «χαρισματικού ηγέτη» εμφανίζεται στον πολιτικό χαρακτήρα του Ήρωα του Thomas CARLYLE τον οποίο αντιπαραθέτει στον Ωφελιμισμό, τον Αισθητισμό και τον αντικειμενικό Ιδεαλισμό. Θα την δανεισθή ο Max WEBER ως ένα γιατρικό απέναντι στην αυτονομία της γραφειοκρατίας. Ο Carl SCHMITT θα δομήσει επάνω σε αυτήν το απολυταρχικό και αμεσοδημοκρατικό επιχείρημά του.

^{ix} Εκπρόσωποι μιας τέτοιας αντίληψης της accountability είναι ο διαμορφωτής της αμερικανικής γραφειοκρατίας, W. Wilson και ο F.D. Roosevelt (σήμερα, ο B. Obama). Χαρακτηριστικό κείμενο που την υποστηρίζει είναι του DYKSTRA, Clarence A. *The Quest for Responsibility* in *American Political Science Review* (The American Political Science Review, Vol. 33, No. 1) 33 (1): 1-25. (February 1939). Εναντία σε αυτήν την αντίληψη των progressives γράφει ο Ludwig von MISES στο *Bureaucracy* (1944): «The legal technique of administrative activity in the countries of Anglo-Saxon Common Law was very different from that of the continental countries of Europe. Both the British and the Americans were fully convinced that their system gave them a most effective protection against the encroachment of administrative arbitrariness. However, the experience of the last decades has clearly evidenced that no legal precautions are strong enough to resist a trend supported by a

powerful ideology. The popular ideas of government interference with business and of socialism have undermined the dams erected by twenty generations of Anglo-Saxons against the flood of arbitrary rule. Many intellectuals and numerous voters organized in the pressure groups of farming and of labor disparage the traditional American system of government as "plutocratic" and yearn for the adoption of the Russian methods which do not accord the individual any protection at all against the discretionary power of the authorities.»

* Στην Περσία των Σασσανιδών δεν επιτρεπόταν στον αγρότη να ακουμπήσει την σοδειά του προτού ο έφορος πάρει το μερίδιο του κράτους, επί ποινή μάλιστα το κόψιμο των χεριών του πρώτου. Αυτό λειτουργούσε κυρίως ως εκφοβισμός γιατί ακριβώς το κράτος δεν είχε τα μέσα να ελέγξει αν ο αγρότης άγγιξε ή όχι τη σοδειά του. Σήμερα όμως η τεχνολογία δίδει στο κράτος τα μέσα ελέγχου να το κάνει.

^{xi} Είναι το επιχείρημα του Bertrand de JUVENEL στο βιβλίο του *Du Pouvoir. Histoire de sa croissance* (Περί της Εξουσίας).

^{xii} Ludwig WITTGENSTEIN, *Philosophical Investigations*, §219: «When I obey a rule, I do not choose. I obey the rule blindly.»